

УДК 81'367.4.161.2

СВІТЛАНА ЩУПКО, викладач кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності соціально-гуманітарного факультету, Західноукраїнський національний університет, Україна
ORCID iD 0000-0001-9094-0415
supkonina@gmail.com

СУТЬ КОМПЕТЕНТІСНОЇ МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ СИНТАКСИСУ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ В ОСНОВНІЙ ШКОЛІ

СВІТЛАНА ЩУПКО, викладач кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності соціально-гуманітарного факультету, Західноукраїнський національний університет

THE ESSENCE OF THE COMPETENCE METHOD OF TEACHING THE SYNTAX OF A COMPLEX SENTENCE IN HIGH SCHOOL

Статтю присвячено лінгвістичним основам навчання синтаксису складного речення в основній школі. Автор окреслює дане питання як одне з основних у здійсненні учнями мовленнєвої діяльності та досягненні мети мовної освіти загалом. З'ясовано, наскільки знання із синтаксису відповідають сучасним вимогам, характеризують теоретичне підґрунтя реалізації компетентісного підходу в мовній освіті. Проаналізовано стан різноаспектних наукових досліджень синтаксистів, визначено лінгвістичні засади компетентісної методики навчання синтаксису складного речення.

Ключові слова: компетентісний підхід, синтаксис, аналіз синтаксичних теорій, компетентісна методика навчання, синтетичний характер синтаксису.

Summary. The article is dedicated to the linguistic bases of teaching the syntax of a complex sentence in high school. Systematic study of the syntax of a complex sentence is the most important in the implementation of students' speech activities and achieving the goal of language education in general. The article clarifies the extent to which

knowledge of syntax meets modern requirements, characterizes the theoretical basis for the implementation of the competence approach in language education, analyzes the state of various scientific studies of syntactists, and determines the linguistic basis of competence methods of teaching the syntax of complex sentence.

Key words: competence approach, syntax, analysis of syntactic theories, competency teaching method, synthetic character of syntax.

Мета: з'ясувати, наскільки шкільний курс синтаксису відповідає сучасним вимогам у досягненні цілей мовної освіти; визначити можливість удосконалення методики навчання синтаксису.

Постановка проблеми в загальному вигляді. На сучасному етапі розвитку національної освітньої системи стратегічним орієнтиром є реалізація компетентісного підходу в навчанні мови. Метою навчання української мови бачаться обробка та використання учнями потрібної навчальної інформації, як і процеси успішно й результативно здійснювати мовленнєву діяльність, сприймати та розуміти мовлення. Тому лінгводи-

дактика поступово переорієнтовується на засади когнітивно-комунікативного вивчення мови у проєкції на пізнавальні процеси особистості з невідмінною опорою на її знання, буттєвий досвід. Якщо учень добре засвоїть синтаксис складного речення, то це створить базу для розвитку граматичного ладу його мовлення, а також для засвоєння синтаксичних норм української літературної мови.

Аналіз досліджень і публікацій. Теоретичним підґрунтям реалізації компетентісного підходу в мовній освіті є положення: а) лінгвістичної теорії (І. Вихованець, М. Вінтонів, К. Городенська, А. Загнітко, Л. Мацько, М. Мірченко, М. Плющ, О. Стишов, Р. Христіанінова, Л. Шитик, К. Шульжук та ін.); б) загальної, педагогічної й вікової психології (Л. Божович, П. Гальперін, Ю. Гільбух, М. Забродський, Г. Костюк, О. О. Леонтьєв, К. Платонов та ін.); в) теорії навчання (Ю. Бабанський, Н. Бібік, В. Бондар, О. Малихін, С. Мартиненко, О. Савченко, М. Фіцула та ін.); г) лінгводидактики (О. Біляєв, З. Бакум, Н. Бондаренко, Н. Голуб, Т. Гнаткович, О. Горошкіна, Т. Груба, Н. Дика, О. Караман, С. Караман, О. Копусь, І. Кучеренко, О. Кучерук, Л. Мамчур, С. Омельчук, М. Пен-

тилюк, Г. Шелехова, С. Яворська та ін.).

Актуальними для сучасної школи є дослідження методичних засад формування граматичної компетентності учнів (Н. Бондаренко, Т. Зенченко, Г. Шиліна, А. Ярмолук та ін.), у яких розроблено методику формування мовної компетентності учнів основної школи під час вивчення синтаксичних явищ на текстовій основі, методику формування мовномовленнєвих компетентностей на засадах системного підходу учнів старших класів, методику, спрямовану на формування мовленнєво-комунікативних умінь учнів основної школи у процесі вивчення синтаксису складного речення, методику навчання синтаксису із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій у 8-9 класах гімназій; обґрунтовано доцільність типології мовнокомунікативних синтаксичних вправ із проєкцією на засвоєння граматичних знань, умінь, навичок; розроблено систему вправ (конструктивних, мовленнєвих і комунікативних), спрямованих на оволодіння учнями основної школи мовленнєво-комунікативними вміннями у процесі вивчення складних речень; створено електронні дидактичні засоби для поглибленого вивчення української мови у 8-9 класах гімназій.

У напрацюваннях учених доведено, що речення займає центральне місце у граматичній системі мови, відіграє виняткову роль у мислетворчості, оформленні та донесенні думки.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Центральне місце у граматичній системі мови відводиться синтаксисові складного речення, при вивченні якого важливий семантико-синтаксичний підхід. Ця проблема є однією з найперспективніших у сучасній лінгвістиці, проте труднощі пов'язані з різним трактуванням співвідношення формальних і семантичних критеріїв у синтаксисі, з побудовою класифікації типів речення (від синтаксису до семантики чи навпа-

ки).

З точки зору аналізу складного речення в семантичному аспекті воно вивчається передусім як одиниця мови, а не мовлення. Г. А. Золотова зазначає, що "немає синтаксису не семантичного, як немає мови не комунікативної" (Золотова, 1982, с. 357), а звернення до семантики зосереджує увагу на зв'язку мови з дійсністю, тому "осмислення ролі семантики стає для синтаксису відкриттям, яке повинне сприяти удосконаленню синтаксичної теорії, звільненню її від протиріч логіцизму і морфологізму" (Золотова, 1982, с. 16).

Вчена дає визначення моделі речення: "Модель речення розуміється як мінімально достатнє предикативне поєднання взаємозумовлених компонентів, що утворює комунікативну одиницю з певним типовим значенням. Модель репрезентується живим зразком речення, готовим до вживання, фіксованим у вживанні, але взятим у суттєвому (в його предикативному мінімумі) і в типовому, в ряду аналогічних моделей" (Золотова, 1982, 98). У цьому визначенні Г. А. Золотова наголошує на взаємозв'язку моделі речення як одиниці мови і мовлення.

Аналізуючи ієрархію семантико-синтаксичних значень з урахуванням ступеня їх абстрагованості від властивостей речень, що функціонують у мовленні, Г. Ф. Калашникова розглядає три семантичні шари моделі складного речення: перший семантичний відображає структурний зміст конструкції; другий семантичний шар конкретизує характер зв'язків між компонентами речення; третій семантичний шар пов'язаний з субстанцією компонентів речення, з їх лексичним наповненням (цит. за Шульжук, 1986, с. 12-14).

З методичного погляду вчитель-словесник повинен дібрати такі методи, прийоми, засоби та форми навчання синтаксису залежно від мети та змісту навчання, які забезпечували б ґрунтовне розуміння мови, сприяли б розвитку логічного мислення та мовленнє-

вої компетентності учнів. Їхню активність в основній школі на уроках української мови можна забезпечити в тому випадку, коли вони не просто будуть відтворювати почуте, але й навчатися практично застосовувати знання із синтаксису складного речення, самостійно зможуть розв'язувати творчі та цікаві проблемні завдання.

Сучасні підручники і посібники в аспекті досліджуваної проблеми дають нам право стверджувати, що в сучасному навчанні не повністю використовуються всі можливості дидактики, методики для ефективного навчання синтаксису. Дуже часто у творах чи переказах учнів дев'ятого класу натрапляємо на синтаксичні помилки, що є наслідком недостатнього засвоєння знань і несформованих навичок. Причому слід наголосити, що синтаксичні помилки дуже різноманітні. Нпаводимо приклади подібних явищ:

1. Неправильна побудова складних речень. (Усе це змусило людей до мітингу, щоб полегшити умови життя).

2. Неправильне розташування частин складного речення. (Інтелекція плазувала перед іноземщиною, яка забула свою культуру).

3. Стилістично невиправдане роз'єднання речень. (Поїду в гості до своєї матері. Щоб вона не хвилювалась за мене).

4. Штучне перетворення простого речення у складносурядне **внаслідок вживання підмета він** при другому присудку. (Вчитель розповів дітям багато цікавого, і він з великою любов'ю ставився до них).

5. Складносурядна конструкція, яка за смисловим зв'язком її складових частин повинна бути складнопідрядною:

а) Стільки на світі професій, і всіх їх не перелічиш.

б) Мама пролила дуже багато сліз за своїм сином, і серце її ледь-ледь витримало.

6. Штучне поєднання простих речень за допомогою сполучника підрядності, що не відповідає характеру смислових зв'язків. (Сол-

дат зустрівся з друзями (замість: **і вони**), запропонували йому поїхати з ними на відпочинок до невеличкого озера, яке славилося своєю незвичайною красою).

7. Зайві сполучники або сполучні слова при однорідних присудках підрядного речення. (*Мама попросила мене приїхати до неї, щоб побачитися і щоб їй допомогти, і щоб піти у ліс за грибами*).

8. Невдала заміна членом речення підрядного речення. (*Іван пішов для знаходження шляху до переправи*).

9. Вживання ненормативних сполучників. (*Я не можу більше мовчати, так як серце моє переповнюється невимовною радістю за майбутнє покоління*).

Ці та інші синтаксичні помилки виникають, на нашу думку, через несформованість відповідних умінь і навичок. Наприклад, дев'ятикласники не вміють розрізняти словосполучення та речення, типи простого і складного речень; визначати структуру речення та його граматичну основу; розрізняти складносурядні та складнопідрядні речення; визначати вид складнопідрядного речення (особливо важко визначають учні вид складного речення з підрядним умови, підрядним допустовим, підрядним причинно-наслідковим) тощо.

"Вивчення, наприклад, складнопідрядного речення, як і всіх інших синтаксичних явищ, створює щонайкращі умови для реалізації компетентнісного підходу з огляду на його складність, поліфункційність та різномірність як синтаксичної категорії" (*Омельчук, 2007, с. 2*). За визначенням чинної програми з української мови, учень, засвоївши матеріал про складнопідрядне речення як синтаксичну категорію, має знаходити їх у текстах різних стилів та жанрів, у тому числі речення з кількома підрядними частинами; визначати головну і підрядну частину, види складнопідрядних речень, їхні істотні ознаки; розрізняти сполучники та сполучні слова; правильно й обґрунтовано стави-

ти відповідні розділові знаки між частинами складнопідрядного речення; конструювати складнопідрядні речення різних видів відповідно до заданої моделі та визначених тематично-змістових показників; складати висловлювання в усній та письмовій формах на різні теми, використовуючи в них виражальні можливості складнопідрядних речень.

З метою уникнення наведених помилок, для отримання позитивного результату вчитель повинен спланувати свою роботу в цілісній, злагодженій системі. На наше переконання, підібрати найефективніші методи, технології та прийоми, які відповідали б навчальній меті. "Найкраще вивчення синтаксису складного речення реалізовується в методі вправ (особливо творчих), навчальна мета яких полягає в тому, щоб навчити учнів творчо мислити, навчити вирішувати поставлену на уроці синтаксичну проблему і цим самим сприяти підвищенню ефективності граматичного ладу мовлення учнів" (*Омельчук, 2007, с. 8*).

Ефективне навчання синтаксису складного речення в основній школі включає винайдення нових завдань, а саме: побудови оптимальної лінгвістичної моделі; підбору певних методів, прийомів, форм та засобів навчання; практичної реалізації запропонованої системи навчання синтаксису складного речення, оскільки речення як основна одиниця синтаксису поєднує в собі конкретне й абстрактне, часткове та загальне, виконує виражальні та комунікативні функції, тому його необхідно розглядати в кількох аспектах: логічному, структурному, комунікативному та семантичному. Вдамося до короткого аналізу їх.

Логічний аспект речення – це його спроможність формувати та формулювати думку.

Структурний аспект відзначається особливою увагою до структури речення.

Комунікативний аспект – це властивість речення бути засобом спілкування.

Семантичний аспект характеризує мовну та мовленнєву семантику речення.

Подані нами наукові аспекти стали лінгвістичним підґрунтям запропонованої системи навчання синтаксису складного речення в основній школі. Охарактеризуємо коротко кожен з них.

Логічний аспект ґрунтується на діалектичному взаємозв'язку мови та мислення. Тут синтаксис розглядаємо як вчення про способи передачі думки. У такому випадку речення отожднюється із судженням.

У **структурному аспекті** важливо звернути увагу на структурну схему речення, механізм побудови граматичних основ, їх розширення; акцентувати на системі утворення різних видів складних речень.

У **семантичному аспекті** речення дуже важливо охарактеризувати мовну та мовленнєву семантику речення.

Комунікативний аспект передбачає навчання учнів правильної побудови речення і логічного формулювання своєї думки.

"Мовленнєва (інформаційна) семантика пов'язана з мовленням. Вона проявляється в межах мовного речення" (*Срмоленко, 1982, с. 42*). Смысл мовленнєвий змінений і залежить від наповнення структурної схеми конкретними словами, що містять потрібну інформацію. Остання ж і визначає вибір слів з певним лексичним значенням.

Наприклад, речення:

Море було величне. Концерт був прекрасним. Вечір був теплим. Викладач був мудрим.

Подані речення передають **різний зміст**, незважаючи на тождність структури.

Розглянемо такі речення:

1. Чудова галявина була освітлена сонцем.
2. Засвітило яскраво сонце.
3. Сонцем освітило галявину.
4. Сонце освітило галявину.

У них між **смыслом і граматичною формою** немає усталеного прямого зв'язку. **Зміст речень**

дуже різноманітний, тому неможливо спрогнозувати кількість і смислову палітру потенційних речень.

Комунікативний аспект речення дуже важливий, оскільки ми розглядаємо його як засіб спілкування. Він характеризується тим, що в повідомленні виділяється найважливіше, відбувається актуалізація інформаційного центру висловлювання. З цією метою використовують інтонацію, логічний наголос, неповні речення, порядок слів у реченні тощо. Тому так важливо, щоб учні усвідомлювали комунікативну та смислову значущість членів речення, вчили правильно будувати речення та зв'язні висловлювання, створювали тексти тощо. Саме в даному випадку можна розглядати забезпечення **лінгвістичної основи роботи з розвитку мовлення**.

Найважливіша роль у формуванні практичних мовних умінь учнів основної школи належить складному реченню. Якщо у вивченні таких важливих тем із синтаксису складного речення в 9-му класі буде взаємозв'язок між теорією і практикою, тоді здобувачі освіти ефективно засвоюватимуть синтаксичний матеріал.

Висновки та перспективи подальших досліджень. "Сучасна лінгвістика розглядає речення як багатоаспектну синтаксичну одиницю, яка граматично та інтонаційно оформлена за законами мови, служить засобом формування та вираження думок, почуттів, емоцій" (Єрмоленко, 1982 с. 65). Особливістю у вивченні складного речення є наявність комплексу диференційних ознак, які характеризують логічний, семантичний, структурний, комунікативний та інші його аспекти.

Важливу роль у становленні комунікативно компетентної особистості та забезпечення комунікативно-мовленнєвої діяльності учнів відіграє вивчення синтаксису складного речення у закладах загальної середньої освіти.

Отже, положення мовознавчої науки, розглянуті у статті, є

лінгвістичним підґрунтям пропонованої системи навчання синтаксису складного речення на уроках української мови в основній школі.

Різноаспектне дослідження мовних явищ дозволяє виокремлювати їх найістотніші ознаки в межах окремо взятого напрямку, у їх системних зв'язках. Аналізовані тези учених є лінгвістичним підґрунтям пропонованої системи навчання синтаксису української мови у 8–9 класах.

Проте важливо також зазначити, що зазначеними аспектами не вичерпується все різноманіття підходів до вивчення синтаксичних одиниць. Нові теоретичні дослідження дадуть можливість з нових позицій дати вичерпний комплексний аналіз та опис властивостей речення і синтаксису загалом з навчальною метою.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Бондарко, А. В. (1984). Функциональная грамматика. Ленинград: Наука.

Вихованець, І. Р. (1993). Грамматика української мови. Синтаксис. Київ: Либідь.

Єрмоленко, С. Я. (1982). Синтаксис і стилістична семантика. Київ: Наукова думка.

Золотова, Г. А. (1982). Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. Москва: Наука.

Крюкова, Є. С., Америкідзе О. С. (2017). Впровадження інноваційних педагогічних технологій у вищих навчальних закладах. *Вісник національного технічного університету "Київський політехнічний інститут"*, 10, 54–57.

Матвієнко, О. В., Цихмейструк, О. М. (2020). Особливості організації навчання через демократію в освітньому середовищі закладів освіти. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля*, 1 (19), 73–81. DOI: 10.32342/2522-4115-2020-1-19-8.

Омельчук, С. А. (2007). Комунікативно-функційний підхід до вивчення синтаксису. *Дивослово*, 1, 2–9.

Павлович, А. В., Іванова, О. О. (2016). Комунікативний підхід у

викладанні граматики. *Вісник Національного технічного університету "Київський політехнічний інститут"*, 8, 85–89.

Плиско, К. М. (1992). Синтаксис української мови. Харків: Основа.

Шульжук, К. Ф. (1986). Складні багатокomпонентні речення в українській мові. Київ: Вища школа.

REFERENCES

Bondarko, A. V. (1984). *Funktsionalnaia grammatyka*. Leningrad: Nauka.

Vykhovanets, I. R. (1993). *Grammatyka ukrainskoi movy*. Syntaksys. Kyiv: Lybid.

Yermolenko, S. Ia. (1982). *Syntaksys i stylistychna semantyka*. Kyiv: Naukova dumka.

Zolotova, H. A. (1982). *Kommunikativnye aspekty russkoho syntaksysa*. M.: Nauka.

Kriukova, Ye. S., Ameridze, O. S. (2017). *Vprovadzhennia innovatsiinykh pedahohichnykh tekhnolohii u vyshchyykh navchalnykh zakladakh*. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu "Kyivskiy politekhnichnyi instytut"*, 10, 54–57.

Matvijenko, O. V., Cykhmejstruk, O. M. (2020). *Osoblyvosti orghanizaciji navchannja "cherez" demokratiju v osvithnomu seredovyshhi zakladiv osvity*. *Visnyk universytetu imeni Aljfreda Nobelja*, 1 (19), 73–81. DOI: 10.32342/2522-4115-2020-1-19-8.

Omelchuk, S. A. (2007). *Komunikativno-funktsiiny pidkhid do vyvchennia syntaksysu*. *Dyvoslovo*, 1, 2–9.

Pavlovych, A. V., Ivanova, O. O. (2016). *Communicative approach in grammar teaching*. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu "Kyivskiy politekhnichnyi instytut"*, 8, 85–89.

Plysko, K. M. (1992). *Syntaksys ukrainskoi movy*. Kharkiv: Osнова.

Shulzhuk, K. F. (1986). *Skladni bahatokomponentni rechennia v ukrainskii movi*. Kyiv: Vyshcha shkola.

Стаття надійшла 9.11.2020 р.